

Türk Kültüründe Çevre Algısı ve İslam'ın Türk Toplumunun Çevre Anlayışına Etkileri

Hasan KALYONCU*

Kemaleddin TAŞ**

Özet

Türk kültür ve inanç tarihine bakıldığında, Türk milletinin doğa ile uyum içinde yaşadığını ve bu yaşam biçimini sürekli kılmayı amaçladığını gösteren pek çok bulgu mevcuttur. İslam öncesi Türk toplumlarında olduğu gibi, Türklerin kitlesel olarak İslam dinini benimsemesinden sonra da bu yaklaşımın sürdürüldüğü görülmektedir.

Bu çalışmada kadim Türk kültürünün ve İslam inancının, insanlara verdiği çevreye ilişkin değer yargıları ve davranış modelleri biyoetik kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu amaçla öncelikle eski Türk inançları, arkeolojik bulgular, metinler, destanlar incelenmiştir. İslam inancının Türklerin çevre algısına etkilerini tespit edebilmek için ayet ve hadislerdeki çevreye yaklaşım örnekleri ele alınarak Müslüman Türklerin kültürel unsurlarında İslami anlayışın çevreye kurulan ilişkiye yansımaları araştırılmıştır. Bu yolla elde edilen bulgular, çevrebilim literatüründeki biyoetik kavramıyla değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Türklerin gerek İslam öncesi gerekse İslamiyet'i kabullerinden sonraki doğa ve evren anlayışlarının, insanı bunların üstünde değil bir parçası olarak kabul ettiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, İslam, Çevre, Biyoetik

The Perception of Environment in Turkish Culture and The Effects of Islam on The Environmental Understanding of Turkish People

Abstract

When we look history of Turkish culture and belief, there are many findings showing that Turkish people have lived in harmony with nature and aiming to perpetuate this lifestyle before Islam. It is seen that this approach has been maintained after having been adapted the Islam religion massively.

In this study, it has been dealt with the culture of Turkish and the beliefs of Islam that give value judgement and behavioural models to the people related to environment in bioethical limits. Fort this aim, primarily old Turkish beliefs, archaeological findings, texts and epics were investigated.

In order to be able to determine the effects of the Islamic beliefs to the perception of environment or Turkish people, by being taken up the examples of approaching environment in verses of Quran and hadiths, that the reflections of established relationship of Islamic understanding

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-7764-5809.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8759-5147.

with environment in the cultural elements of Muslim Turks were investigated. By this way, obtained findings were evaluated with bioethical concepts in ecology literature.

Finally, whether before Islam or after accepting Islam, the understanding of Turkish people of nature and universe was put forward to be accepted as a part of not over them.

Key Words: Turkish Culture, Islam, Environment, Bioethics

Giriş

Çevre, insanlık tarihinde ilerleme olarak tanımlanan her adımında biraz daha dönüştürülmüş ve tahrip edilmiş olan doğal varlıkların tümünü kapsamaktadır. Bu tahribat, sanayileşme ve sömürgecilikle beraber çevrenin kendini yeniden üretmesine fırsat tanımayan bir hız ve hacimde devam etmektedir. Günümüzde ulaştırma ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, hızının yükselmesiyle paralel biçimde, kaynakları yerel kalsa da etkileri bütün yer küreyi saran geniş bir sorunlar listesi ortaya çıkmış durumdadır. Çevre sorunları üst başlığında ele alınan, toprak, hava ve suyun kirlenmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği, dünyanın yaşanabilirliğini tehdit edecek, insanlığın sağlık ve beslenmesini riske atacaktır düzeye erişmiştir.

Bu gidişe endişeyle yaklaşanlar tarafından, çevreye etik yaklaşımlar üretilerek, çevreci anlayışı dini inanca dönüştürmeye ve insanı bütünüyle teknolojiden arınmış bir doğal yaşama çağırılara varıncaya kadar farklı düşünceler ortaya konulmuştur. Bu düşüncelerin çoğu “çevrecilik” adıyla genellikle marjinal grupların tekelinde kalmıştır. Diğer yandan çevreye yönelik oluşumların ideolojik, bazıları kapitalist bir yaklaşım sergileyerek, bir kısmı da ekoloji/çevrebilim adıyla akademide ve diğer alanlarda kendisini göstermiştir.

Çevre duyarlılığı ve ekolojik yaklaşımlar açısından Türk kültürü ele alındığında çok çarpıcı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Hem düşünce hem de uygulama açısından Türk kültürü doğa ve çevre yaklaşımları açısından oldukça dikkat çekicidir.

Türklerin Müslümanlığa geçmeleri X. yüzyılda kitlesel bir hal almıştır. O zamandan beri dini inanış ve geleneksel kültürün harmanlanması ile ortaya bir Türk İslam medeniyeti çıkmıştır. Dolayısıyla İslam, Türk milletinin sadece Tanrı anlayışını değil hayat, dünya, evren ve insan anlayışını da şekillendirmiştir. Bu bağlamda Türk milletinin çevre anlayışını incelerken, belirleyici etkisi bu denli önemli olan İslam'ın çevreye nasıl baktığına değinmek gerekmektedir.

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda bu makale, Türk kültüründe çevre algısı ve İslam'ın Türk toplumunun çevre anlayışının oluşmasındaki rol ve fonksiyonları üzerine odaklanacaktır.

Türk Kültüründe Çevre Algısı

Türk anlayışında tabiat, kutlu kabul edilmiştir. Zor ve dağılma dönemlerinde “Türklerin mukaddes yer ve suları Türk milleti yok olmasın diye” Türkleri düşmandan korumuştur. Tanrı'nın kut vermesiyle erke ulaşan Türk Kağanı da “yer ve sular sahipsiz kalmasın diye” görevlendirilmiştir (Göde 1992, 188). Kağan'ın bu göreve de denk düşen toplumuna karşı sorumluluklarından birisi de “halkını kondurup iskân ettirmek” (Taşağıl 2016, 31) olarak görülmektedir. Bu görev, her bir boyun yaylak ve kışlağının belirlenmesi ve bu ülkedeki avlakların, otlakların ve tarım faaliyetlerinin korunmasını içermektedir.

Türk kültürünün evren tasarımı, insanın doğa ile uyumu dolayısıyla karşılıklı sorumluluk çerçevesine oturmaktadır. “Kutlu Yer ve Su (Iduk Yer-Sub)”, yükümlülük üstlenebilecek bir kişilik sahibi olarak görülmüştür. İnsanın da bu kutlu yer ve su varlığına ve onunla bünyesindeki her şeye karşı yükümlülükleri vardır.

Göçebe çobanlık temelli bir üretim sürdüren eski Türkler, sürü ile kurdukları uyum ile hayatta kalabilmektedir. Bu da sürüyü beslemek için mevsim değişimlerinde uygun alanlara göç etmelerini gerektirmektedir. Aynı zamanda avcılık, geçinme için hayvancılığın yanında destekleyici bir ekonomik faaliyet olarak devam etmiştir. Avcılık, sadece gıda temini anlamında değil, doğal olarak daha yüksek artış gösteren saldırgan ve evcil hayvanların üremesini sağlamaya dönük bir dengeyi kurmaktadır (Divitçioğlu 1987, 225).

İnsanın diğer canlılar ve doğayla kurduğu ilişkide doğru olan değeri tespit edebilmek amacıyla ortaya atılan biyoetik kavramı ve bunun etrafında geliştirilen teorik yaklaşım açısından bakılırsa da milli kültür birikimimizde çok güçlü kaynakların varlığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türk kültür tarihinin bilinen ilk yazılı metinlerinden olan Orhun Abideleri'nde geleceğe aktarmak için birçok kültürel değer, bengü taşlara yazılmıştır. Türk evren tasarımı ortaya koyacak şekilde evren-insan-doğa ilişkisine de bu metinde yer verilmiştir (Çelepi 2020, 6-8). "Felsefenin ve bilimin, canlılara yönelik bilimsel çalışmalarda uyulması gereken normlar olarak belirginleştirdiği biyoetik, kadim Türk kültüründe doğa kültlerine bağlılık ve saygı olarak karşılık bulur. Biyoetiğin ve kültür etrafında şekillenen tasarımların temel ortak tarafları bir dizi kural ve norma sahip olmaları ve bu kuralların yaptırım/zorunluluk içermesidir" (Çelepi 2020, 10).

Bu kapsamda, Türk kültürünün insanın doğaya yaklaşımını belirleyen unsurlar, Orhun Abideleri'nden ibaret değildir. Orhun Abideleri'nin değeri, yazılı en eski örneklerden birisi olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, Türk toplumunda günlük hayatın her aşamasının doğa ile uyumu gerektiren değerlerin birçok ifadesi farklı kaynaklarda da yer almaktadır.

Orhun Abideleri'nde; Tanrı'ya özgü gök, Tanrı'nın korumasında yeryüzü ve bu düzene uymayanların mekânı yeraltı olarak üç katmanlı bir evren tasarımı yansıtılmaktadır. Yeryüzü, kutlu (ıduk) ve birer ruhu bulunan yer ve sudan oluşmaktadır. Bu anlayış Kültigin Yazıtı'nda İltiş Kağan ve İlbilge Hatun'un devlet kurmalarını anlatılırken açıkça kendini göstermektedir: "(Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden 'Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim' der imiş. (Türk halkı) yok olmak üzere imiş. Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Hakamı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki (Tekin 2010, 27)."

Türk kültüründe, insanın evrendeki konumu da yazıtlarda ifadesini bulmaktadır: "Yukarıda gök, aşağıda yer yaratıldığında, ikisi arasında da kişi oğlu yaratılmış. Bundan da anlaşılıyor ki, 'İnsanoğlu' gök ile yer gibi, Tanrı'nın yarattığı büyük varlıklardan biri idi" (Ögel 1993, 81). Türkler, su ve yeri özellikle kutlu saymışlardır. Bunlarla kurulan ilişkide, onları korumaya, kirletmemeye ve devamlılıklarını gözetmeye özenli olmuşlardır. Buna araştırmacıların yer-su kültürleri dedikleri, bir dokunulmazlık verilmiştir (Çoruhlu 2002, 33-34). Su pınarlarının gözleri, akarsular, yüksek dağlar, buradaki ormanlar Türkler tarafından korunurken; onların da Türk halkını koruduğuna inanılmıştır. Kurban kesmek veya önemli bir anlaşmanın imzalanması için ulu bir dağda toplanılmıştır (İnan 2006, 48-49). Bunun yanında Türk yer-suyu, aynı zamanda vatan kavramına karşılık da kullanılmıştır. Dolayısıyla mutluluk, refah, iyi yaşama ve törenin devamı da İduk Yer-Sub ile mümkündür. Yine Orhun Abideleri'nde Ötüken Dağı ya da Ormanı anlamına gelen Ötüken Yış, Tanrı'nın kut ve güç verdiği Kağan'ın oturması gereken yer olarak işaret edilmektedir.

Yazılı kaynakların ötesinde Türk kültür birikiminin sözlü unsurları da oldukça zengindir ve geçen zaman süresince etkisini sürdürmüştür. Bunların başında destanlar, masallar, türküler, atasözleri gelmektedir. Bunlar, milli kültürün birer taşıyıcısı durumundadır. Kültürel unsurlar, toplumsal değerler ve inançlar bu ürünlerde görünürlük

kazanmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, Türk milletinin doğa anlayışı da kültürel ürünlerde ifade edilmektedir.

Iduk Yer-Sub tarafından Türk varlığının nasıl korunduğu, Ergenekon Destanı'nda dile getirilmektedir. Sonu yenilgiyle biten bir savaşta Türklerin bütünüyle kıyım gördüğü aşamada, Türk kağanı İlhan'ın küçük oğlu ve yeğeni eşleriyle birlikte kurtulmayı başarırlar. Dar geçitlerden geçerek sarp dağlar aşarak Ergenekon'a yerleşir ve buradaki verimli topraklarda kendileri ve sürüleri büyür, çoğalır (Gökdağ ve Üçüncü 2007, 63-69). Bu küçük oğul, önemli bir destan unsuru olan Bozkurt'un yol göstericiliğinde bu doğal sığınaktan çıkmış ve devletini tekrar kurup halkını bayrağının altında toplamıştır.

Doğanın bütünlüğünün korunması, insan ile doğa arasındaki ilişkiyle bağlantılı olarak Türk düşüncesinin göz ardı edilemez bir yanını oluşturmaktadır. Doğayı Gök ile Kutlu Yer-Su oluşturmaktadır. Bunların içindeki bütün varlıklar da doğanın birer parçasıdır. Bu Türk vatanını oluşturmaktadır. Vatanın bir parçası da bütün vatanın varlık, dirlik ve birliğini simgeleyebilmektedir. Uygur Göç Destanı tam da bunu ifade etmektedir. Uygur Kağanı, Kutlu Dağı Çinliler parçalayarak ülkelerine götördüklerinde, vatanda huzur kalmamıştır (Gökdağ ve Üçüncü 2007, 79-83). Huzursuzluğu, bütün ülke insanları, hayvanları, akarsuları ile bütün ekosistem olarak hissetmiş ve sonu topluca göç etmeyi gerektirmiştir. Göç Destanında doğanın bütünlüğünün bozulması, bir doğal yıkıma ve çevre felaketine yol açmıştır.

Türk kültüründe doğa ile uyumun bir örneğini aynı zamanda bir halk hekimi gibi görev yapan kamların, farklı hayvanların şekline girebilmesinde görmek mümkündür. Şaman anlatılarında balık, kuş, kurt, ayı veya başka hayvanlar olabildiği sıklıkla görülmektedir (Bayat 2004, 186). Türklerin İslamiyet'e girişinden sonraki dönemlerde, erenlerin çeşitli hayvanların biçimine girebilmesi ve bu duruma "donuna bürünmek" tabirinin kullanılması, kültürel sürekliliğin önemli bir göstergesidir. Hoca Ahmet Yesevi'nin yönlendirmesiyle Anadolu'ya gelen mutasavvıfların/erenlerin ve takipçilerinin menkıbeleri hala halk arasında canlı biçimde anlatılmaktadır. Aslan, güvercin, geyik, turna gibi çeşitli hayvanların şekline girdiği anlatılan bu erenlerin mezarlarının birer ziyaret yeri haline gelmesi Türk kültür coğrafyasının ortak ve olağan bir durumudur.

İslamiyet öncesi Türk kültür, mitoloji ve anlatılarına bakıldığında Türklerin geleneksel dünya görüşü, doğayla iç içe olan ve doğayı kutsayan bir bakış açısını yansıtmaktadır. Günümüze doğru yaklaştıkça hem doğadan uzaklaşmış hem de doğayı kutsayan bakış açısı yitirilmiştir. Eski Türk inancına göre doğada bulunan bütün varlıklar canlıdır ve bu varlıkların bazıları Tanrı kutunu üzerinde taşımaktadır ve her varlığın bir ruhu bulunmaktadır (Bütüner 2021 , 436).

Türk sözlü kültürünün önemli bir üretici ve taşıyıcısı da ozanlardır. Ozan ya da âşık, geleneksel olarak toplumun saygıyla karşıladığı, sözlerini önemsedikleri kişilerdir. Koşma, koşuk, destan, türkü gibi okudukları şiirlerle halk irfanını beslemiş ve canlı tutmuşlardır. Dede Korkut olmuş, Hoca Ahmet olmuş, Hacı Bayram olmuş, Yunus olmuş, Abdal olmuş, Karacaoğlan olmuş, Veysel olmuş. Her dönemde ayrı bir yerleri, sözlerinin güçlü etkileri devam etmiştir. Bunlar, içinde yaşadıkları toplumun şartlarına göre, milli anlayışı ortaya koymuşlar ve sürdürmüşlerdir.

Dede Korkut Hikâyelerinde kurban edilmek üzere erkek havanların seçilmesi, avlanırken ihtiyaçtan fazlasının öldürülmemesi ve tabiatın güzelliklerinin övülmesi sıklıkla görülmektedir. Aynı şekilde, âşık edebiyatında da tabiatın güzellikleri anlatıldığı gibi, sevgili de doğadaki güzellere benzetilerek şiire taşınmaktadır. Çünkü güzel olan doğadır ve sevgili ona benzediği için güzeldir. Geçen asrın güzide ozanı Âşık Veysel bugün türkü olarak söylenegelen bir şiirinde "benim sadık yârim kara topraktır" derken binlerce yıllık kültürel birikimin sözcüsü durumundadır.

Türk milletinin doğayı canlı bir varlık olarak algıladığının halen, modern zamanlarda da örnekleri çoktur. Türkler; ahırdaki ineğinin, atının, kapıdaki köpeğinin, kedinin, adım attığı dağın, bayırın, düzün her birine ayrı ad ve ayrı kimlik vermiştir. Bir varlığa isim vermek, ona bir şahsiyet hatta canlılık kazandırmaktadır. Türk insanı da bu canlı doğal ortamı bunlarla paylaşmaktadır.

İslam'ın Doğal Çevreye Bakışı ve Türk Kültürüne Yansıması

İslam, tevhit yani birlik inancına dayanmaktadır. Bu inanç Allah'ın birliğiyle beraber varoluşun birliğini de vurgular. Birlik bütün varlığı kapsar ve ayakta tutar. Tevhit inancına göre insan ile doğa ilişkisi içerisinde ve her ikisi de Allah'ın emrindedir. Bu çerçevede İslam'da çevre anlayışının temeli, bütün mahlûkatın (canlı-cansız) Allah tarafından yaratıldığı esasına dayanmaktadır. Yani İslam anlayışında insan- tabiat ilişkileri iki ayrı ve birbirine yabancı unsur değil, aynı Yaratıcı tarafından yaratılmış birer mahlûkturlar (Ekinci 2018, 132). Enam Suresinin 38'inci ayeti bu anlayışın açık bir ifadesidir: “Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır, sonra hepsi Rablerinin huzurunda toplanırlar”.

Kur'an göklerde ve yerdeki bütün varlıkları yani doğal çevrenin tüm unsurlarının Allah'ın olduğunu söylemektedir. “Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır” (Nisa;126). Doğa Allah'ın bir mucizesi sayılmaktadır, Allah'ın rahmetinin bir göstergesidir. Kur'an'da dünyanın insan için yaratıldığını ifade eden ayetlerin, doğanın istismarına izin vermeyeceği yine ayetlerle dile getirilmiştir. Doğal dünyanın üzerindeki egemenliğin kime ait olduğu Kur'an'da açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir: “Bilmez misin ki, hakikaten göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır, hepsi O'nundur. Size de Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır” (Bakara; 107). Buradan hareketle, insan doğal çevreden yararlanacak ama onu tahrip etmek değil imar etmekle uğraşacaktır. Türk insanı da gerek cami, medrese, kervansaray gibi kamusal yapılar gerekse konut olarak kullandığı özel yapıların ana kapısında, “Mülk Allah'ındır” veya Arapça olarak “El mülkü lillah” levhalarına hem bir teslimiyet hem de bir süsleme unsuru olarak yer vermiştir.

Doğal çevreye bu temel bakışın özünü; insan dahil evrendeki her varlığın Allah tarafından yaratıldığı, Allah'ın karşısında kul olmak bakımından eşit olduğu ve insanın ilahi lütuf eseri olarak diğer varlıklardan ayrıcalıklı bulunduğu dolayısıyla Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak görevlendirildiği anlayışı oluşturmaktadır. Bu ilkeler, insanın hem çevreye hem insana hem de iktidar ilişkilerine yaklaşımını da belirlemektedir. Bakara Suresi'nin 29'uncu ayetinde “O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı...” buyuran Allah, takip eden 30'uncu ayette ise insanoğluna halifelik görevini vermektedir. İnsanoğlu halife olarak seçilmiştir ve bu, onun üzerine Allah'ın dünya üzerindeki mahlûkatıyla ilgilenme sorumluluğunu yüklemektedir. Allah'a karşı sorumluluğu içeren bu görev ve imtiyaz tek tek her bireye verilir. Dünya insana, vatandaşlar da yönetici konumdakilere Allah'ın emanetidir. Bununla beraber herkes, Allah'a dönecek ve kendisine verilen emanetlerden (nimetlerden) hesap verecektir. Hesap verecek olması, insanın kendisini çevreleyen bütün varlıklara karşı davranışlarını şekillendirecektir.

İnsanların çevrelerindeki insan ve diğer varlıklara nasıl davranması gerektiğiyle ilgili olarak Hz. Peygamber merhametli olunmasını öğretmiş ve emretmiştir. Bir hadis-i şerifte Hz. Muhammet (SAV) “Merhametli olanlara Rahman merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlar da size rahmet etsin” buyurmaktadır. Buradaki merhamet, doğal çevrenin kullanımında yok edici olmadan, sürekliliğini sağlama yükümlülüğü şeklinde anlaşılmalıdır (Ekinci 2018, 136).

Hz. Muhammet (SAV) tarafından öğretilenlere bakılınca insana dünya bir nimet olarak sunulmuştur ancak dünyanın ve üzerindeki bitki ve hayvanların kendi hakları vardır.

Çevreyi ve çevrenin doğal bütünlüğünü yıkıcı bir şekilde kullanım hakkımız yoktur. İnsan çevrenin sahibi değil, sürdürülebilirliğini gözetmekle yükümlü emanetçisi durumundadır.

İnsana yakışan iki davranış ilkesi de temizlik ve israftan kaçınmadır. Kuran şöyle diyor: “Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez” (A’raf: 31). Mescide gitmeyi, bir davranış biçimi olarak sosyal hayata katılmak diye genellemek Kuran’ın ruhuna ve lafzına uygun bir yorum olacaktır. İnsanın yiyip içmesi için var olan nimetleri israf etmeden kullanması ve toplum içine temiz ve güzel bir şekilde çıkması Allah’ın açık bir buyruğudur.

Temizlik denilince, en önemli temizleyici olarak su ve suyun kullanımı akla gelmektedir. “O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik” (Furkan: 48,49) ve “Rahmetinin önünde müjdeci olarak rüzgârları gönderen O’dur. O rüzgârlar, yağmur yüklü bulutları yüklenince, onu kurak bir memlekete gönderir, sonra onunla yağmur yağdırır ve onunla her çeşit ürünü yetiştiririz. İşte Biz, ölüleri de böyle diriltiriz. Gerekir ki düşünür, ibret alırsınız” (A’raf:57). Hz. Peygamber (SAV) de suya çok önem vermiş, abdest alırken bile gerekenden fazla su kullanılmasını yasaklamıştır. Hadislerde akarsuların, denizlerin kirletilmemesi ve temiz tutulması konusunda birçok uyarı bulunmaktadır. Bu ayet ve hadislerde görüldüğü gibi, su hayat kaynağıdır ve bu konuda insana sorumluluklar yüklemektedir. Bunlar;

“1. Mevcut su kaynaklarının korunması,

2. Bu kaynakları kirletecek ve suyun temizliğini bozacak her türlü tutum ve davranıştan kaçınılması,

3. Suların kullanımı safhasında kesinlikle savurgan ve sorumsuz bir tutum benimsenmemesi,

4. Su ve su kaynaklarının rasyonel ve düzenli bir şekilde kullanılmasıdır” (Ekinci 2018, 135).

Hz. Peygamber’in temizlik konusundaki tavsiye ve uygulamalarına bakmak yararlı olacaktır. Yaşanan çevrenin temiz tutulması konusunda örnek gösterilebilecek hadislerin bazıları şunlardır:

“Kim Müslümanların gelip geçtiği yerden onları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atarsa Allah ona sevap yazar. Allah kime sevap yazarsa o sayede onu cennete koyar”.

“Avlularınızı ve meydanlarınızı temiz tutun”.

Hz. Peygamber “Laneti gerektiren iki hareketten sakının” buyurmuşlardır. “O iki şey nedir?” diye sorulduğunda ise: “İnsanların gelip geçtiği yollara ve gölgelendikleri yerlerde abdest bozmaktır” diye cevap vermişlerdir.

“Allah pak ve temizdir, paklık ve temizliği sever; kerim ve cömerttir, kerem ve cömertliği sever. Öyle ise, avlularınızı ve boş sahalarınızı temiz tutun. Yahudilere de benzemeyin. Onlar çöplerini evlerde toplarlar”.

Doğal hayatı koruma konusunda Peygamberimizin uygulamalarında birçok örnek bulunmaktadır. Hz. Muhammet (SAV) tarafından belirli araziler, ormanları ve yabancı hayatı korumak veya toplum yararına kullanılmak için koruma altına alınmıştır. Arapça korumak anlamına gelen “hima” uygulaması, Türkçede koru veya koruluk şeklinde adlandırılmaktadır. Bu uygulama Hz. Peygamberden sonra da sürdürülmüştür (Günay 1998, 52-53). Hima, belirli bir arazinin korumaya alınması ve belirlenen amaç dışında kullanılmasının yasaklanması şeklinde özetlenebilir. Ağaç kesilmesi, av yapılması veya su kuyularının aşırı kullanılmasını engellemek üzere Peygamberimiz bazı bölgeleri de “haram bölge” olarak ilan etmiştir. Yoksulların veya zekât hayvanlarının otlamasına tahsis edilen

otlaklara, zenginlerin sürülerinin girmesinin engellenmesi veya belirli su kaynaklarının bir kişinin tekelinde kalmayarak genel kullanıma açılması gibi örnekler vardır. Hima, özellikle yabani yaşam ve ormanlık bölgelere uygulanır ve genellikle otlatma ve ağaç kesiminin kısıtlandığı veya belirli hayvan türlerinin korunduğu arazi bölgelerini gösterir. Hz. Peygamber, Medine yakınlarındaki “Zureybu’t-Tâvil” ismiyle bilinen alanın ormanlaştırılması için çaba göstermiş ve “Kim buradan bir ağaç keserse onun karşılığı olarak bir ağaç diksin” buyurarak en azından kesilen ağacın yerine yenisini dikme şartını getirmiştir. Böylece burası zaman içerisinde orman haline gelmiştir. Hz. Peygamber, Medine’nin merkezinden itibaren her tarafa doğru 12 mil mesafelik bir sahayı “haram bölge” ilân ederek ağaçlarının kesilmesini, yapraklarının ve otlarının koparılmasını, hayvanlarının öldürülmesini yasaklamıştır (Gümüş Böke 2019, 244).

Çevrenin yeşillendirilmesi ve ağaçlandırılmasını teşvik eden pek çok hadis Hz. Peygamber’in çevrecilik anlayışını büyük ölçüde yansıtmaktadır:

“Bir Müslüman, bir ağaç diker veya ekin eker de ondan bir kuş, insan veya herhangi bir hayvan yerse, bu onun için sadaka sayılır”.

“Kıyamet koparken elinde hurma fidanı bulunuz, -onu dikmeye gücü yetiyorsa-hemen dikiversin”.

“Kim ağaç dikiminde bulunursa, onun için ağaçtan hâsıl olan ürün miktarınca Allah sevap yazar”.

“Kim bir ağaç diker ve meyve verinceye kadar muhafaza ve büyümesi için ilgisini devam ettirirse, meyvesinden elde edilen her istifade bir sadakadır ve dikenin hesabına yazılır”.

Hz. Peygamber, hayvanlara kaba kuvvet uygulanmasını, hayvanların hedef yapılarak atışta bulunulmasını, dövüşmeleri için karşılaştırılmalarını, zevk için avcılık yapılmasını, hayvana eziyet verdiği için avda sapan kullanılmasını menetmiştir. Hadislerde hayvanlara karşı yapılan kötü muameleden dolayı insanın hesap vereceği ifade edilirken; hayvanlara dağlama yapmayı, lanet etmeyi, kuş yuvalarının bozulmasını ve yavrularının alınmasını yasaklamış, evcil hayvanların beden ve ağıllarının temizliği ve onların yavrularına hassas davranılmasını istemiştir. Hz. Peygamber, her can taşıyan hayvana yapılan iyiliğin sevabı olduğunu belirterek “haksız olarak bir serçeyi öldüren Cenâb-ı Hak kıyamet gününde hesap soracaktır.” buyurarak canlılara eziyet edilmemesini ve işkence yapılmamasını istemektedir (Gümüş Böke 2019, 247).

Hz. Peygamber’in nehirde akan suda abdest alırken dahi tasarrufu esas alan talimatlarından hareketle tüm doğal kaynakların kullanımı sırasında tasarrufun elden bırakılmaması, avcılıkta bile merhametten ayrılmamak İslam’ın gerektirdiği davranışlardır. Sınırlı ve çok kere yenilenemez olan ekolojik kaynakların, başkalarının ve gelecek nesilleri düşünmeden veya sırf zevk ve gösteriş gibi hevesleri tatmin için kullanmak Müslümana uygun değildir.

Çağımızın en önemli problemlerinden birisi, çevre kirliliğine bağlı olarak bu dengenin bozulmasıdır. Doğal denge bozulunca bundan bütün canlılarla birlikte insanın kendisi de zarar görmektedir. Bu duruma “İnsanların kendi işledikleri kötülükler sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır”. (Rum; 30/41) ayetinde işaret edilmiştir. Hava, toprak ve su kaynaklarının kirlenmesi; ormanların tahribi sonucu yeşil örtünün yok olması ve iklim değişiklikleri bu ayette belirtildiği gibi insan faaliyetlerinin ürünüdür.

Sonuç

Türk kültüründe; evren tasarımı, insan ve çevre kavrayışının ilk örneklerini içeren yazılı taşlar, mitler ve destanlardan halen yaşayan güncel kültüre kadar çevreye ilişkin bir tarama yapıldığında oldukça berrak ve etkileyici bir çevre etiği ortaya çıkmaktadır. Türk

kültürü, doğal çevrenin her bir unsurunu, canlı bir ruh taşıdığı inancıyla kutlu saymış; kendilerini de bu kutlu varlıkların ve onların da hâkimi olan Tengri'nin koruduğuna inanmış; doğayı koruma bağlamında evreni gök, yer ve su kategorilerine ayırmış ve onları kirletmeyi, dengesini bozmayı ve yok etmeyi yasaklamıştır.

Türk düşünce yapısını şekillendiren diğer bir etmen de kitlesel kabul edişi 11 yüzyılı aşan İslam dini oluşturmaktadır. Bu inancın insan, evren ve Tanrı anlayışı Türk milletinin temel düşünüş biçimi haline gelmiştir. Bu anlayış, Türk toplumunun çevreye bakışını ve doğa ile kurduğu ilişkiyi kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Kur'an-ı Kerim ve onu insanlığa tebliğ eden Hz. Muhammet (SAV) evrenin düzeninin gözetilmesi, çevrenin temiz tutulması, orman ve yeşilin geliştirilmesi ve hayvanlara merhametli davranılması konusunda hayli çok sayıda emir ve tavsiyeler vermektedir. Aslında çevre tahribatının sonucu küresel ölçekte yaşanan sorunlar bağlamında "Yaş kesen baş keser" atasözümüz, çevrenin kendisine ilahi bir emanet olarak verildiğinin bilincine ulaşmış Müslüman Türk milletinin irfanının eseridir.

Kaynakça

- Bayat, Fuzuli. Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar). Ankara: Piramit Yayınları, 2004.
- Bütüner, Şahin. “Çevre Bilinci Oluşturmada Türk Mitolojisinin Rolü: Dede Korkut Hikâyelerine Ekoeleştirel Bir Yaklaşım”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Kasım- Aralık, (2021), 433-448.
- Çelepi, Mehmet Surur. “Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği”. Millî Folklor Dergisi, 16, (Kış 2020), 5-18.
- Çoruhlu, Yaşar. Türk Mitolojisinin Anahatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Divitçioğlu, Sencer. Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg). İstanbul: Ada Yayınları, 1987.
- Ekinci, Elif. “İslam Dini'nin Çevreye ve Çevre Sorunlarına Bakış Açısı”. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XI, (2018), 129-140.
- Göde, Kemal. Türk İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız ve Kemal Üçüncü. Başlangıçtan Günümüze Türk Destanları. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Gümüş Böke, Emine. “İslâm Hukukunda Çevre Bilinci Algısı Üzerine”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, (2019), 229-251.
- Günay, Hacı Mehmet. “Hima”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998. 52-55.
- İnan, Abdülkadir. Tarihte ve Bugün Şamanizm. 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi. Cilt I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Taşgılı, Ahmet. Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Tekin, Talat. Orhun Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.